

Дмитрук І. А., ст. магістратури педагогічного факультету; науковий керівник – Мельничук Л. Б., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

***Анотація.** У статті обґрунтовано теоретичні підходи до проблеми розвитку культури спілкування майбутніх учителів початкової школи. Проаналізовано основні компоненти культури спілкування майбутніх педагогів (мотиваційно-ціннісний, операційно-технологічний та рефлексивно-оцінний). Розглянуто основні принципи організації комунікативної підготовки майбутніх учителів. Виокремлено та охарактеризовано функції культури спілкування: інформаційно-комунікативна, регуляційно-комунікативна, афективно-комунікативна; обґрунтовано вимоги до культури спілкування.*

***Ключові слова:** культура, культура спілкування, міжкультурне спілкування.*

***Abstract.** The article substantiates the theoretical approaches to the problem of development of future teachers of communication culture. The main components of the culture of communication in future teachers (motivational-value, operational-technological and reflexive-evaluative) are analyzed. The basic principles of the organization of communicative preparation of future teachers are considered; functions of communication culture: information-communicative, regulatory-communicative, affective-communicative; requirements for the culture of communication.*

***Key words:** culture, culture of communication, intercultural communication.*

У сучасному суспільстві зростають вимоги до якості освіти, до особистісних та професійних якостей майбутніх педагогів. І можна безсумнівно стверджувати, що ці якості мають ґрунтуватися на глибокій професійній компетенції, тобто на основі фундаментальних професійних знань, однією зі складових якої є професійна мобільність сучасного фахівця, що передбачає рівень сформованості культури спілкування.

Реформування системи вищої освіти в Україні, зокрема системи підготовки майбутніх педагогів, у відповідності до положень Болонської декларації, передбачає перехід на компетентнісно-орієнтовану модель навчання. У сучасному суспільстві утверджується розуміння залежності майбутнього Української держави від якостей особистості спеціаліста, яких він набуває в процесі професійної підготовки.

Особлива роль у суспільному розвитку відводиться вчителів. Адже саме від нього залежить, як відбуватиметься становлення особистості дитини в навчально-виховному середовищі. Лише висококомпетентний

педагог здатний організувати педагогічний процес на засадах гуманної підтримки дитини, толерантності, а не авторитаризмі та нівелюванні індивідуальності учня.

Спілкування, будучи основою міжособистісних стосунків, може сприяти як досягненню консенсусу, консолідації, так і розрізненню, тому на сьогодні, пріоритетним напрямком системи освіти має стати розвиток культури спілкування, яка надасть можливість правильно встановити контакт, обмінюватися інформацією, адекватно сприймати установки, переживання партнера, узгодити дії з іншими партнерами, тобто побудувати позитивні стосунки [1].

Формування культури спілкування зумовлене необхідністю підвищення якості підготовки спеціалістів, а також сприяє особистісному й духовному розвитку людини. У зв'язку з цим, у процесі підготовки студентів варто приділяти значної уваги розвитку комунікативної компетентності, що визначає ефективність спілкування, яке є провідним видом взаємодії між індивідами.

У результаті вивчення теоретичних джерел встановлено, що проблема культури педагогічного спілкування розглядалась ще у давні часи. Давньогрецькі філософи школи софістів (Протагор, Горгій й ін.) звертали особливу увагу на слово, мистецтво його вживання під час бесіди, пропагандистських виступів. Сократ учив своїх учнів тому, що тільки шляхом діалогу, дискусії пізнається істина. Своєрідно розвивалось педагогічне спілкування і у період середньовіччя. Основним джерелом школи педагогічного спілкування була Біблія, а звичайною формою спілкування був діалог авторитетного викладача і учня, що прагнув до знань.

Провідні педагоги нового часу Д. Дідро, Ф. А. Дістервег, Ф. Прокопович та ін. висували на перший план професійної діяльності особистість педагога, його педагогічний такт, моральні відносини між вихователем і учнем.

Наукова розробка проблеми спілкування починається у 20-ті роки ХХ ст. педагогами і психологами В. П. Бехтеревим, Л. С. Виготським, А. С. Макарєнком, В. А. Сухомлинським, К. Д. Ушинський та ін., які зробили великий теоретичний і практичний внесок у розробку проблеми культури спілкування [2].

Різні аспекти культури спілкування цікавили низку вчених, зокрема А. С. Алферова, А. А. Бодальов, В. В. Іванова, І. С. Кон, Ф. А. Кузін, А. Н. Леонтьєв, М. І. Пірен, В. А. Семиченко, Л. І. Шевченко, В. М. Шепель. Питання міжкультурного спілкування вивчали такі вчені Б. Денгуб, В. С. Заслуженюк, С. М. Кучеряну, В. М. Мірошніченко, Є. В. В. Присакар, А. П. Садохін, Т. Рюлькер. Еволюція теорії міжкультурного спілкування була предметом дослідження С. Ніето.

Метою нашої статті є дослідження ефективності змісту, форм і методів формування культури спілкування як складової фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Культура є мірою розвитку людини, бо вона характеризує не тільки і не стільки обсяг засвоєних нею цінностей громадської діяльності особи-

стостей протягом усієї історії, скільки сам спосіб, яким людина залучається до таких культурних надбань.

Поняття «культура», у перекладі з латинської, означає «орання, обробіток, удосконалення ґрунту». У такому розумінні, культура – це те, що створює, формує особистість, і одночасно те, за допомогою чого вона стає соціально активною, професійно зрілою та цілеспрямованою. Саме через це культура впливає на стиль мислення та поведінку індивідуума, оскільки вона охоплює всі боки суспільного життя, будь-який вид людської діяльності [3].

Вона характеризує освіченість: широту та глибину знань особистості, на вихованість, вміння чітко висловлювати свою думку, уважно слухати, робити правильний висновок, з гідністю поводитися. Культура спілкування у вузькому розумінні – це сума набутих людиною знань, умінь та навичок спілкуватися, які створені, прийняті та реалізуються в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку [3].

Культура педагогічного спілкування досліджується як культура повсякденної педагогічної діяльності, культура відносин, культура поведінки, що сприяє розвитку у фахівців творчості, комунікативних якостей і складає резерв удосконалення педагогічної діяльності в навчально-виховному процесі.

Варто зауважити на тому, що у системі професійної підготовки майбутнього вчителя важливе не тільки формування спеціалістів вузької спеціалізації, а дещо більше – процес формування професійної культури і компетентності. В Українському педагогічному словнику під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння певною галуззю знань або діяльністю [4, с. 182].

Важливим проявом культури людини є її вміння спілкуватися з колегами, друзями, родичами, знайомими і незнайомими людьми. Спілкування – процес безпосередніх взаємовідносин, звертання однієї людини до іншої.

Спілкування сприяє розширенню світогляду студентів, розвитку інтелекту, виробленню позитивних загальнолюдських якостей, знань і навичок для професійної діяльності.

Спілкування на перший погляд здається простим, але насправді, воно є складним видом людських відносин і містить у собі як стихійні, так і свідомі прояви прихильного ставлення і неприязні, різного роду помилки, і нерозсудливі вчинки, успіх, любов, визнання тощо. Сьогодні науковці багатьох галузей усе більше уваги приділяють проблемі спілкування, зокрема, його культурі, вказуючи на необхідність розвитку цього питання.

На думку Н. Смирнової, культура спілкування, як складне особистісне утворення, характеризується ступенем засвоєння, прийняття, застосування й збагачення особистістю духовних багатств суспільства у сфері спілкування (цінностей, норм, наукових знань). Вона вважає, що в культурі спілкування людини наявна єдність духовної та поведінкової складових. До духовної складової особистості вона відносить: ставлення до культури спілкування суспільства – соціальних духовних скарбів суспільства – моралі,

етикету, знань. Поведінкова – характеризує реальну поведінку особистості в спілкуванні з людьми [5].

Доцільним у нашій статті, буде згадати слова відомого українського педагога В. О. Сухомлинського, який описував культуру спілкування або ж мовну культуру. «Мовна культура, – за словами В. О. Сухомлинського, – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності. Завдяки мові, людині стають доступні нарізноманітніші джерела, що живлять емоційну, інтелектуальну й вольову сферу її духовного життя. У мові відбивається ідейна спрямованість духовного життя людини, слово містить у собі невичерпні можливості для впливу на її світоглядну сферу».

Як бачимо, у становлення культури мови В. О. Сухомлинський вкладав широкий зміст і не зводив його лише до вузько практичної мети живого спілкування. Такий підхід до трактування ролі культури слова у житті людини впливає з широти функцій самої мови. Величезну суспільну роль мови важко переоцінити. «Адже із думки і слова, – пише вчений, – почалося становлення людини; мисль, втілена в слово, підняла нас над природою, над усіма речами й явищами, над епохами й століттями [6].

Культура спілкування визначає способи взаємодії людей у певних ситуаціях, виходячи з норм, національної самобутності суспільства, у ній відображаються ціннісні орієнтації, позиції, соціальні ролі, які виконує особистість у суспільстві. Здатність грамотно спілкуватися, знаходити точки дотику, доходити до консенсусу визначає не тільки адаптаційні процеси, але й професійну реалізацію.

Сучасна наука все більше схиляється до думки, що спілкування, як об'єктивний вид життєдіяльності кожної особистості – своєрідне мистецтво, де є свої правила, свої особливості, свої секрети, знати які потрібно кожному спеціалісту для оптимізації своєї діяльності, досягнення мети.

У цьому контексті Л. А. Петровська обґрунтовує найважливіші характеристики спілкування, які потребують від майбутніх педагогів комунікативної компетентності. До них належать:

- спілкування засноване на суб'єкт-суб'єктній і суб'єкт-об'єктній взаємодії;
- у спілкуванні існують продуктивна і репродуктивна взаємодія;
- для повноцінного спілкування необхідно знати, що існує два рівні його розвитку: рівень зовнішній, поведінковий, і рівень глибинний, який торкається особистісно-змістовних утворень, та який відіграє певну роль стосовно першого.

Культура спілкування є складовою загальної культури людини, включає психолого-педагогічні знання, вміння і навички, відповідний емоційний настрій та спрямованість педагога на ефективну діяльність [7].

Крім здатності до комунікації, що уможливило обмін інформацією, майбутній педагог, має володіти ще й перцептивними й інтерактивними здібностями, без яких неможливе розуміння партнера зі спілкування і

психологічний вплив на нього. Ці здібності проявляються через такі якості учителя, як привабливість, охайність, доброзичливість, емпатійність, зібраність, активність, комунікабельність тощо.

Проте зміст поняття культури спілкування не вичерпується згаданими комунікативними якостями та здібностями. На думку І. Зимньої, це комплексне поняття, що включає передусім особистісну культуру тих, хто спілкується.

Учитель з розвинутою культурою спілкування дбає про постійне професійне і особистісне вдосконалення, запровадження сучасних технологій навчання і виховання. Він перебуває в постійному пошуку нових форм навчального і виховного процесів.

До основних компонентів культури спілкування у майбутніх педагогів відносять [8]: мотиваційно-ціннісний, операційно-технологічний та рефлексивно-оцінний.

До мотиваційно-ціннісного компоненту культури спілкування майбутніх педагогів належить:

- усвідомлення важливого значення культури спілкування у професійній діяльності вчителя;
- визначеність професійної позиції у спілкуванні;
- сформованість власного професійного ідеалу у площині культури спілкування, усвідомлення шляхів його досягнення;
- наявність потреби самовдосконалення у педагогічному спілкуванні.

Операційно-технологічний компонент культури спілкування містить у своєму складі: оволодіння майбутніми учителями компетенціями комунікації, інтеракції та перцепції у спілкуванні.

Якість рефлексивно-оцінного компоненту культури спілкування визначають за такими рисами:

- об'єктивним оцінюванням сформованості власної культури спілкування;
- сформованістю вмінь самовдосконалення у педагогічному спілкуванні;
- здатністю до моделювання програми самовдосконалення у спілкуванні.

Культура спілкування складається із загальної культури людини, психолого-педагогічних знань, вмінь та навичок, відповідного емоційного настрою та спрямованості педагога на ефективну діяльність.

Функції культури спілкування:

1. Інформаційно-комунікативна – передбачає передавання та приймання не лише готової інформації, а й такої, що формується, розвивається, а також передавання та приймання значень;

2. Регулятивно-комунікативна – коли спілкування регулює поведінку людей та їхню спільну діяльність, а також способи впливу один на одного: переконання, навіювання, наслідування та ін.

3. Афективно-комунікативна – йдеться про те, що розмаїття людських емоцій виникає й виявляється саме під час спілкування [9].

Культура спілкування сприяє конструктивній взаємодії у процесі комунікації і є складовою професіоналізму, а також являє собою єдність особи-

стісно важливих світоглядних установок, тому варто організувати роботу з її розвитку в студентів так, щоб формувалися навички поведінки й спілкування, які б допомагали побудувати грамотні позитивні стосунки.

Розвиток культури спілкування в студентів передбачає перед усім розвиток здібностей та умінь правильно сприймати оточення, певною мірою, вміння визначати характер людини, її настрій та внутрішній стан у конкретній ситуації взаємодії.

Спираючись на це, необхідно шукати адекватний стиль та тон спілкування, правильно підбирати невербальні засоби, налаштовуватися на спокійний, доброзичливий характер побудови діалогу. Разом з тим, важливо розвивати у студентів уміння спілкуватися в різних життєвих ситуаціях, з людьми представниками різних етнічних, культурних, соціальних, вікових груп. І що важливо для майбутніх учителів, так це уміння співпрацювати в різних видах діяльності, яке також варто в них розвивати.

Звичайно, позитивно на розвиток культури спілкування у студентів впливають саме гуманітарні знання, які завдяки формуванню духовності й світоглядних установок сприяють удосконаленню комунікативної компетентності, тому варто на заняттях використовувати по максимуму потенціал гуманітарних дисциплін.

Отже, творчий характер діяльності вимагає постійного особистісного й професійного зростання, розвитку своєї творчої індивідуальності, своєї загальної й професійно-педагогічної культури спілкування. Професійна діяльність вимагає від майбутніх педагогів максимального терпіння, наполегливості, послідовності у діях, принциповості, поєднаних із тактовністю і гнучкістю, самодисципліною. Водночас має бути комунікабельною особистістю з високою культурою, вміння вести діалог, дискутувати, забезпечувати позитивний моральний та емоційний настрій у педагогічній взаємодії. Культура спілкування – це основний шлях до розвитку своєї особистості і водночас найбільш ефективний спосіб для прищеплення майбутнім учителям певних особистісних якостей, набуття ними комунікативних умінь.

1. Пометун О. І. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. Київ: Рідна школа, 2005. 122 с.
2. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Вибр. пед. твори: у 2-х т. Київ: Радянська школа, 1983. Т. 2. 196 с.
3. Грехнев В.С. Культура педагогического общения. Москва, 1990. 144 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
5. Смирнова Н. М. Культура общения как социальный и личностный феномен. URL: <http://nmsmirnova.narod.ru/culturaob.htm>. (дата звернення: 12.04.2020).
6. Сухомлинський В. О. Вибр. твори в 5-ти т. Київ, 1976. Т. 3. 319 с.
7. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. Москва: МГУ, 1989. 216 с.
8. Фатыхов Р. М. Культура педагогического общения и ее формирование у будущего учителя. Уфа: Башгоспедуниверситет, 2000. 164 с.
9. Вольфовська Т. О. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети. *Шлях освіти*. 2001. № 3. С. 13–16.